

**POLICHROMIA WNETRZA
KOŚCIOŁA PW. ŚW. JANA CHRZCICIELA
W BARANOWIE**

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Kraków, 2016 r.

1. HISTORIA KOŚCIOŁA I PARAFII

Parafia erygowana w 1550 r. przez bpa Samuela Maciejowskiego. Poprzednio miejscowość należała do parafii Drażgów (w diecezji podlaskiej). Fundatorem był Piotr Firlej z Dąbrowicy. Już w 1551 r. jego syn Mikołaj, po przejściu na kalwinizm, oddał kościół protestantom. Dopiero po około 40 latach życie religijne nowej parafii mogło rozwijać się swobodnie. W 1675 r. parafię zmniejszono przez odłączenie kilku wiosek do parafii w Żyrzynie. W tym wieku zaczęła funkcjonować szkoła parafialna, kierowana przez specjalnego rektora. Istniał tu także szpital dla ubogich, o którym są wzmianki jeszcze w XIX w. Źródła wspominają o istnieniu biblioteki parafialnej już od początku XVII w. (było wtedy ok. 250 książek). W okresie przynależności do diecezji krakowskiej, parafia wchodziła w skład archidiakonatu lubelskiego (dekanat Parczew), później była w granicach kazimierskiego, puławskiego i obecnie michowskiego. W życiu religijnym pewną rolę odgrywało bractwo różańcowe, istniejące tu od połowy XVII w. W archiwum są przechowywane m. in. akta metrykalne od połowy XIX w. i kronika parafialna od 1948 r. Są tu także stare druki z dawnej biblioteki parafialnej.

Pierwszy kościół drewniany, wybudowano w 1549 r. dzięki fundacji Piotra Firleja. W latach 1551-95 był on w rękach protestantów jako zbór kalwiński, później oddany katolikom i w 1612 r. konsekrowany przez biskupa Andrzeja Próchnickiego. Obecnie istniejący, pod wezwaniem Świętego Jana Chrzciciela wybudowano w latach 1764-81, na miejscu dawnej, drewnianej świątyni, prawdopodobnie przez architekta Józefa Gringenberg. Fundatorem kościoła był ksiądz Tomasz Okuński. Po śmierci jego ciało zostało złożone w krypcie pod prezbiterium. Kościół konsekrował biskup Jan Lenczowski w 1779 r. Pomimo remontów zachował się w pierwotnym stanie (ok. 1950 r.

dach, remont całości łącznie z odnowieniem polichromii w 1973 r., 1986 - ponowny remont dachu, 1987 - elewacja zewnętrzna, 1988-92 wymiana posadzki na marmurową).

Budynek kościoła składa się z trójprzęsłowej nawy na planie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami oraz nieco węższego prezbiterium, zakończonego półkoliście. Kościół wzniesiony został z palonej cegły, a następnie otynkowany, zaś konstrukcja dachowa wykonana jest z drewna. Dach kościoła kryty jest blachą miedzianą, nad samą nawą jest dwuspadowy i zasłonięty szczytami.

We wnętrzu świątyni znajduje się ołtarz główny, przyścienny, usytuowany w niszy prezbiterium. Wykonany jest z drewna i cegły, wykończony stiukiem. Wisi tam obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, a na zasuwie umieszczono wizerunek św. Jana Chrzciciela. Ołtarze boczne wykonane i wykończone są w sposób zbliżony do ołtarza głównego. Na chórze muzycznym znajdują się 10-głosowe organy Hartmanna z 1908 r. Elementem wzbogacającym wystój kościoła są rzeźbione dębowe ławki wykonane w latach 1888-1895.

Dodatkowo świątynię ozdabiają dekoracje malarskie z XIX wieku. Równie cennymi zabytkami są XVIII-wieczne płótna, przedstawiające ofiarowanie Jezusa w świątyni, św. Antoniego klęczącego z nieco uniesioną głową i XIX-wieczna reprodukcja dzieła w typie renesansowo-barokowym, przedstawiającą Matkę Boską z Dzieciątkiem.

W kościele znajdziemy wiele wartościowych i pięknych rzeźb. Są to głównie postacie aniołów i proroków, znajdujące się w ołtarzu głównym i ołtarzach bocznych oraz postacie Jezusa i Ewangelistów, umieszczone na ambonie.

Zabytki snycerskie w baranowskim kościele to przede wszystkim konfesjonały, chrzcielnica, ambona i tabernakulum z ołtarza głównego. Tabernakulum, które szacuje się na koniec XVII wieku, zbudowane jest z drewna polichromowanego i złożonego. Kolejnym, równie pięknym obiektem jest nadwieszana, umieszczona po lewej stronie prezbiterium ambona, wykonana w końcu XVII wieku. Tak jak tabernakulum wykonana z drewna, rzeźbiona, polichromowana i złożona. W kościele znajdują się także barokowo-klasycystyczne konfesjonały, pochodzące z końca XVIII wieku, usytuowane w niszach arkadowych po obu stronach nawy głównej od strony fasady.

Kompozycje dekoracyjne tworzą również zabytkowe kamienne obiekty. Jednym z nich jest brama z dzwonnica, zbudowana z otynkowanej cegły i połączona z murem biegnącym równolegle do ścian świątyni. Całość wykończona jest kopułowym dachem z sygnaturką.¹

2. DEKORACJA MALARSKA KOŚCIOŁA

Historia dekoracji malarskiej wnętrza kościoła

Najwcześniejsza warstwa malarska, której pozostałości odkryto na ścianie południowej prezbiterium, pochodzi prawdopodobnie z okresu ukończenia budowy obecnego kościoła.

W drugiej połowie XIX w. wewnątrz kościoła zostało pobielone. W spisie inwentarza z dnia 15.06.1858 roku czytamy że: "budynek kościelny wymaga natychmiastowej reperacji dachu, który zacieka, na skutek czego gniją belki, wiązania oraz zaczynają odpadać gzymsy". Fakty te potwierdza następna wizytacja z 1866r. Remont dachu wykonano w 1873 roku. Roboty objęły wymianę więźby dachowej, którą przykryto starą dachówką. W tym samym roku kościół został wybielony z zewnątrz i wewnątrz."

Spis inwentarza fundi instructi z roku 1921 mówi: "kościół i wszystkie jego części pokryte są blachą cynkową i z cynkowej blachy są rynny, posiada dwie małe wieżyczki z żelaznymi krzyżami

¹<http://parafia.gminabaranow.pl/index.php/2013-05-27-10-29-11/historia-parafii-i-koosciola>

i facjatki bez krzyżów, a wszystko kryte blachą cynkową. Ściany zewnętrzne wszystkich części kościoła są bielone, wewnątrz nawa i prezbiterium malowane". Jak wynika z tej relacji między rokiem 1873 a 1921 wnętrze kościoła zostało ozdobione dekoracją malarską.

Następną ważną datą w historii kościoła jest rok 1973, kiedy to remontowano cały kościół pod fachową opieką Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, łącznie z odnowieniem polichromii wewnątrz kościoła. Prace rozpoczęto 9 czerwca 1973 roku. Pierwszą czynnością wykonaną przez konserwatorów było odgrzybianie murów kościoła. Następnie rozpoczęto prace przy odnawianiu malowideł wewnątrz kościoła. Prace malarskie prowadził Michał Dobosiewicz z Gniezna wraz ze swoimi współpracownikami. Prace malarskie rozpoczęto od prezbiterium. Ze strony parafii nadzór nad pracami pełnił ksiądz wikary Józef Huzar. Po odnowieniu malowideł wewnątrz świątyni podpisano umowę na odnowienie elewacji zewnętrznych. Prace zakończono do dnia 29 sierpnia 1973 roku, kiedy to przed sumą ksiądz biskup pomocniczy Bolesław Pylak dokonał poświęcenia malowideł.

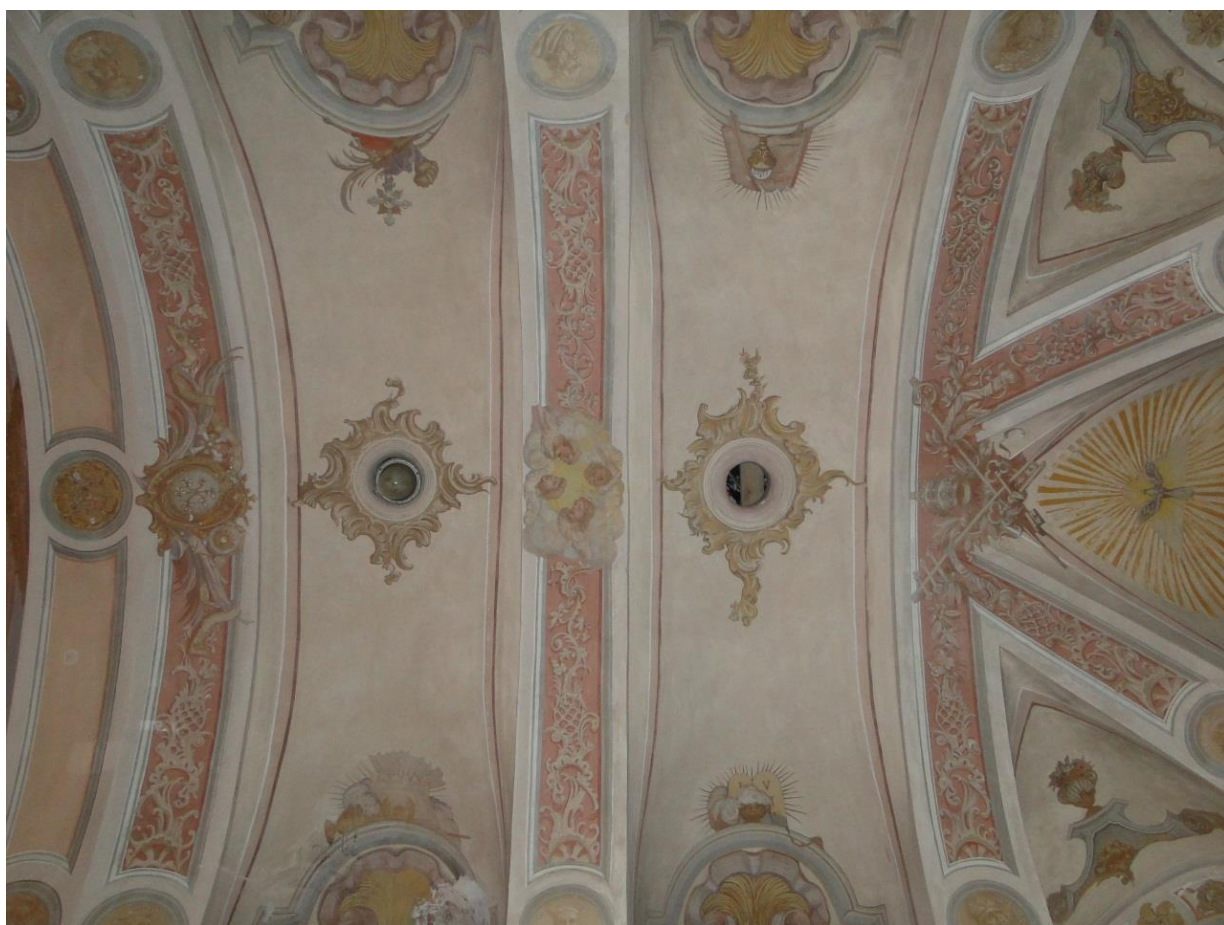
W 1977 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków podjął decyzję o wpisaniu do rejestru zabytków wyposażenia i otoczenia kościoła w Baranowie. W marcu 1981 roku wymieniono instalację nagłaśniającą kościoła.²

²Robert Berliński „, Baranów – historia kościoła” (praca magisterska)

Opis ikonograficzny

Dekoracja malarska wnętrza z XIX wieku nie posiada większej wartości artystycznej. Na łukach tęczowych w nawie kościoła namalowano postacie czterech ewangelistów. Na osi łuku tęczowego między nawą a prezbiterium namalowany jest owal z barankiem w środku otoczony rokokową ramą. Po obu stronach symetrycznie podtrzymywany jest on przez postacie kroczących aniołów. Wokół okien w nawie malarstwo iluzjonistyczne, przedstawiające dekorację architektoniczną z motywami roślinnymi. Pseudopilastry ozdabiają motywy naśladujące kanelowanie. Gurty sklepienia podzielone są okrągłymi tarczami z motywem płatków kwiatowych. Między tarczami gurty wypełnione są motywem przypominającym płyciny. Podobny efekt zastosowano na ścianach w nawie i prezbiterium. Gurty prezbiterium podzielone są okrągłymi tarczami z monochromatycznymi portretami ewangelistów i bogato zdobione motywem zbliżonym do roślinnego.

3. WYNIKI BADAŃ KONSERWATORSKICH

3.1. Technika wykonania

Wykonane badania stratygraficzne wykazały obecność dwóch wcześniejszych polichromii.

Pierwotna dekoracja malarska zachowała się śladowo. Dekoracja, widoczna w naturalnych w naturalnych odkrywkach, ma formę obramienia (pasów), w kolorze ciepłej żółci podkreślonej czernią na białym tle. Malowidło wykonane jest na cienkiej warstwie pobiału w technice fresku

suchego. Gruba warstwa pierwotnego tynku położonego na wątku z cegły, wykonana jest zaprawy wapienno – piaskowej, bez dodatkowych wypełniaczy.

Następna polichromia wykonana na pobiałe, ma charakter jednokolorowych płasko kładzionych płaszczyzn. Jedynym elementem dekoracyjnym tej warstwy malarskiej są wąskie poziome paski znajdujące się na gurtach, w kolorze ciepłej żółci na szarobłękitnym tle. Malowidło wykonane jest w technice wapiennej (śladowa obecność białka może pochodzić z obecnej polichromii). Wyniki badań wykazały obecność pigmentów żelazowych (różowo-ugrowy, żółcień), biel cynkową, biel wapienną z domieszką czerni roślinnej.

Na opisane nawarstwienia nałożono grubą warstwę pobiałą, na której wykonano obecnie widoczną dekorację malarską. Wykonano ją w technice klejowej (obecność białka w spoiwie). Badania wykazały występowanie następujących pigmentów: ultramaryna syntetyczna, pigmenty żelazowe (ugier, czerwień, umbrę), biel cynkową, biel wapienną, gips. Malowidła jest wykonane ze zmiennym natężeniem grubości krycia z użyciem laserunków jak i impastów.

Na obecnej polichromii widoczne są przemalowania po formie, głównie w partiach tła. Nie zmieniają one kolorystyki ani dekoracji.

Gzymsy oraz cokół wykonano z tynków ciągnionych, pierwotnie pokrytych warstwą pobiałą.

Obecnie cokół oraz dolne partie ścian pokryto olejną lamperią w kolorze szarougrowym.

3.2. Stratygrafia zbiorcza polichromii

w. tech	oznaczenia graficzne	w. chron.	datowanie	opis warstw
1.		VI.		cement
2.				instalacja elektryczna
3.		V.	1973 r.	warstwa malarska
4.				tynk
5.				metalowe kinkiety
6.				instalacja elektryczna
7.		IV.	1873- 1921 r.	warstwa malarska
8.		III.	1873 r.	pobiała
9.		II.	(?)	warstwa malarska
10.				pobiała
11.		I.	1781 r. (?)	warstwa malarska
12.				pobiała
13.				zaprawa wapienno-piaskowa
14.				mur z cegły

Opis warstw:

I warstwa chronologiczna:

Do pierwszej warstwy chronologicznej zaliczono, mur z palonej cegły, wiązany zaprawą wapienno – piaskową. Na murze położona jest warstwa tynku (ok. 3 – do 5 cm), powleczone cienką warstwą pobiałą. Na pobiale wykonano dekoracje malarską w technice suchego fresku.

Cokół oraz gzymsy wykonano z tynków ciągnionych pokrytych pobiałą.

II warstwa chronologiczna:

Do drugiej warstwy chronologicznej zaliczono dekoracje malarską wykonaną na pobiale, w formie płasko, równo malowanych powierzchni, pozbawioną ornamentów.

III warstwa chronologiczna:

III warstwa chronologiczna to gruba warstwa pobiałą wapiennej.

IV warstwa chronologiczna:

IV warstwa chronologiczna to wykonana w okresie pomiędzy 1873 a 1921 rokiem, dekoracja malarska obejmująca całe wnętrze kościoła.

V warstwa chronologiczna:

W 1973 r. przeprowadzono renowację wnętrza kościoła. Odświeżono malowidła, przemalowując je po formie, nie zmieniając kolorystyki ani formy dekoracji. Do tej samej warstwy chronologicznej zaliczono wykonaną instalację elektryczną, metalowe haki, kinkiety oraz naprawy ubytków tynków z zaprawy wapienno – piaskowej.

VI warstwa chronologiczna:

W VI warstwie chronologicznej wykonano przeprucia tynków, a w bruzdach położono kable instalacji elektrycznej. Ubytki tynków uzupełniono zaprawą cementową. W tym samym czasie wykonano pojedyncze naprawy cokołu oraz w dolnych partiach ścian (głównie w kruchcie) również z zapraw cementowych.

3.3. Wyniki badań konserwatorskich

Do badań laboratoryjnych pobrano próbki materiałów z różnych warstw chronologicznych. Dokładne omówienie wyników badań znajduje się w opracowaniu mgr Barbary Holewińskiej dołączonym do niniejszego programu. Obecne wyniki badań posłużyły do zweryfikowania datowania poszczególnych warstw i stratygrafii. Pobrano następujące materiały:

- Próbka nr 1. Łuska obecnej polichromii, prezbiterium, sklepienie
Wynik: pigmenty żelazowe, ultramaryna syntetyczna
Stratygrafia:
 1. warstwa brązowa
 2. biel
 3. ugier
 4. błękit

- Próbkę nr 2. Brąz z obecnej polichromii, łuk ściany tęczowej
Wynik: pigment żelazowy
- Próbkę nr 3. Błękit z obecnej polichromii, prezbiterium sklepienie
Wynik: ultramaryna syntetyczna, biel cynkowa, biel wapienna, gips
- Próbkę nr 4. Róż z obecnej polichromii, prezbiterium sklepienie
Wynik: pigmenty żelazowe (ugier, czerwień), biel wapienna, biel cynkowa, gips. W spoiwie wykryto białko.
- Próbkę nr 5. Żółty z III warstwy chronologicznej, łuk ściany tęczowej
Wynik: pigmenty żelazowe, biel cynkowa
- Próbkę nr 6. Błękitny z III warstwy chronologicznej, sklepienie prezbiterium
Wynik: biel wapienna z domieszką czerni roślinnej
- Próbkę nr 7. Tynk z I warstwy chronologicznej
Wynik: zaprawa wapienno – piaskowa o ciepłym białym uogrowym zabarwieniu, obecne okruchy ceramiczne
- Próbkę nr 8. Podkład obecnej polichromii, sklepienie nawy głównej
Wynik: pobiała wapienna
- Próbkę nr 9. Łuski z cokołu, nawa główna, ściana północna
Stratygrafia: A
 1. warstwa szarougrowa
 2. warstwa biała
 3. warstwa brązowa
 4. jasny brąz
 5. ślady szarości
 6. biel
 7. tynk

Stratygrafia: B

1. warstwa żółtougrowa
 2. cienki biały podkład
 3. ślady warstwy brązowej i jasnougrowej
 4. jasnobrązowa
 5. porowate zatarcie w kolorze szarobrązowym
 6. cienka warstwa bieli
 7. pobiała
 8. tynk
- Próbkę nr 10. Żółty z I warstwy chronologicznej, prezbiterium ściana południowa
Wynik: pigment żelazowy, obecne białko w spoiwie

Badania chemiczne nie datują jednoznacznie warstw malarskich. Jednakże wykrycie syntetycznej ultramaryny, odkrytej w 1826 r., datuje obecną polichromię na nie wcześniejszą niż XIX w. Ze względu na badania historii kościoła, wskazują na powstanie tej polichromii na przełomie XIX i XX wieku.

3.4. Stan zachowania dekoracji malarskiej

Zniszczenia w obrębie I warstwy chronologicznej:

Stan zachowania tynków jest dobry. Nie wykazują tendencji do odspajania, są dobrze związane z wątkiem ceglanym. Znajdujące się na niej śladowe pozostałości polichromii są słabo zachowane, odspajają się i osypują. Miejscami warstwa malarska jest mocniej związana z pokrywającą ją pobiałą z następnej warstwy chronologicznej.

Zniszczenia w obrębie II warstwy chronologicznej:

Dekoracja malarska wykonana na warstwie pobiały jest dobrze zachowana, nie odspaja się i nie osypuje. W dolnych partiach ścian, widać uszkodzenia mechaniczne (przetarcia i przekucia pod instalacje elektryczną).

Zniszczenia obecnej polichromii:

Całość polichromii na skutek rozkładu spoiwa, jest silnie spudrowana i osypuje się. Na sklepieniu prezbiterium i ścianie tęczowej malowidło w wielu miejscach złuszcza się odsłaniając poprzednią warstwę malarską oraz warstwę pobiałą.

Na sklepieniach występują lekkie zabrudzenia, powstałe na skutek osiadania lotnych zanieczyszczeń. Przeprowadzane w niedawnym czasie próby oczyszczania sklepień, usunęły większość zabrudzeń, jednak spowodowały rozległe przetarcia osypującej się polichromii. W dolnych partiach ścian oraz na chórze liczne uszkodzenia mechaniczne: otarcia, obicia, zadrapania oraz ślady współczesnego wandalizmu.

Największe uszkodzenia znajdują się w kruchcie kościoła. W wyniku działania wilgoci oraz zmiennych temperatur, tynki w pobliżu drzwi wejściowych odspajają się do warstwy wątku. Stan zachowania dodatkowo pogarszają wykonane zatarcia cementowe oraz warstwy lamperii olejnej, zaburzające cyrkulację wilgoci wewnątrz tynków.

Cokół obiegający wewnątrz prezbiterium oraz nawy głównej, nosi ślady licznych uszkodzeń mechanicznych, miejscami uzupełnionych zatarciami cementowymi. Całość została wielokrotnie pomalowana farbą olejną, pokrywającą również nieuzupełnione ubytki w profilu cokołu. Warstwy farby olejnej łuszczą się i odpadają pociągając za sobą wszystkie warstwy, aż do tynku.

Ze względu na przeprowadzoną wymianę okien w kościele, zniszczeniu uległy wszystkie warstwy chronologiczne otaczające framugi okienne.

4. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Obecnie istniejąca dekoracja malarska kościoła, powstała w prawdopodobnie na przełomie XIX i XX wieku i zachowana jest w dobrym stanie technicznym

Polichromia znajduje się w całej nawie głównej i prezbiterium. Warstwa malarska znajdująca się w kruchej oraz skarbczyku stanowi całość z polichromii nawy i prezbiterium.

Malowidła, choć współczesne, nie wprowadzają dysonansu estetycznego. Dekoracja stylistycznie i kolorystycznie jest dopasowana do wnętrza kościoła, wykorzystując ornamenty typowe dla czasu powstania kościoła.

Przeprowadzone badania stratygraficzne, potwierdziły istnienie dwóch warstw dekoracyjnych. Warstwa malarska z II warstwy chronologicznej, jest właściwie pozbawiona elementów dekoracyjnych, ma charakter płasko malowanych płaszczyzn kolorystycznych. Jako taka jest praktycznie pozbawiona wartości estetycznej.

Druga odkryta warstwa malarska jest najprawdopodobniej pierwotna polichromia. Niestety znalezione fragmenty zachowały się w bardzo złym stanie i niewielu miejscach. Pełne stwierdzenie występowania pierwotnej polichromii byłoby możliwe dopiero po wykonaniu daleko idących odkrywek, a co za tym idzie zniszczenia obecnie istniejącej dekoracji malarskiej. Ze względu na zły stan zachowania i niewielki procent znalezionej pierwotnej polichromii, należałoby powstrzymać się od odsłaniania jej. Co za tym idzie obecną polichromię, będącą w dobrym stanie należy zachować i konserwować.

Biorąc pod uwagę stan zachowania polichromii (silne osypywanie), należy utrwalić powierzchnię malowidła poprzez oprysk oraz podkleić łuszczącą się warstwę malarską. Zakłada się wcześniejsze delikatne oczyszczenie polichromii z delikatnych lotnych zabrudzeń, usunięcie olejnych lamperii i cementowych uzupełnień cokołu. Ubytki tynków i elementów architektonicznych (gzymsów i cokołu) zostaną uzupełnione zgodnie z technologią wykonania. Elementy ornamentalne polichromii zostaną uzupełnione poprzez punktowanie kropką, zaś tła dekoracji mogą zostać odmalowane, odpowiednio dobranymi kolorystycznie farbami odwracalnymi.

5. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

1. Delikatne oczyszczenie powierzchni ścian, usunięcie kurzu, pajęczyn itp. przy użyciu miękkich pędzli.
2. Utrwalanie całej powierzchni malowidła o spoiwie klejowym przez rozpylanie roztworu. Stężenie należy dobrać w drodze prób.
3. Uporządkowanie instalacji elektrycznej.
4. Usunięcie niezgodnych technologicznie uzupełnień tynków.

5. Usunięcie lamperii olejnych metodami chemicznymi.
6. Podklejenie płytkich rozwarstwień warstw malarskich dyspersją wodną. Przed wykonaniem tego zabiegu w partiach rozwarstwień malowideł wapiennych zaleca się przeprowadzenie prób.
7. Konsolidacja odspojonych tynków.
8. Uzupełnienie ubytków tynku zaprawa piaskowo-wapienną.
9. Opracowanie powierzchni kitów i położenie warstwy pobiał w ubytkach.
10. Uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej przez punktowanie kropką. W partii tej dopuszczalne jest przemalowanie z użyciem farb o spoiwie odwracalnym.

6. BIBLIOGRAFIA

„Sakralnym szlakiem powiśla lubelskiego” pod red. Ks. Dr Tadeusza Pajurka, Lublin 2012

www.zabytki-powiśla.pl/#/parafia-rzymskokatolicka-pw-w-jana-chrzyciciela-w-baranowie-nad-wieprzem

parafia.gminabaranow.pl

Robert Berliński „Baranów – historia kościoła” (praca magisterska)

7. ZAŁĄCZNIKI

*Kościół pw. Jana Chrzyciciela w Baranowie, ul. Rynek 3. Badania laboratoryjne próbek warstw malarskich.
mgr Barbara Sowa – Holewińska, 25.11.2015 r.*

Oprac.
mgr Alicja Gut

Kraków, styczeń 2016 r.